

in Axner, Ogenholt and &Åhs (Ed.) *Perceptionsstörningar och socio-emotionella störningar in ett vidgat perspektiv*. University of Göteborg, Dept of Education. 1980.

FÖRVÄNTNINGAR, KOMMUNIKATION OCH PERCEPTION I UNDERVISNING

Jens Allwood

Inst. för lingvistik, Göteborgs universitet

Vårt sätt att uppfatta och bete oss mot andra människor beror i mycket på vilka förväntningar vi har. Vi skaffar oss genom våra erfarenheter förväntningar på många olika plan. Vi förväntar oss t ex att undervisningen i skolan skall gå till På ett visst sätt, att elever och lärare skall bete sig på vissa sätt. Våra förväntningar riktar sig mot såväl språkligt som ickespråkligt beteende och de kommer att styra både vårt sätt att handla och bete oss och vårt sätt att varsebli och tolka. Precis som andra genom sitt beteende påverkar mina förväntningar och beteende så påverkar jag genom mitt beteende andras förväntningar och beteende och successivt byggs genom växelspel av denna typ sociala relationer upp och individer "socialiseras" in till bestämda roller i olika verksamheter.

Undervisningen i skolan är en verksamhet som de flesta individer i tidig ålder och under en lång tidsperiod socialiseras in i. Eftersom det är troligt att de mönster som där grundlägges kommer att få en viss överspridningseffekt på individens aktiviteter senare i livet, har det ett visst intresse att studera några av de faktorer vilka i den klassiska undervisningsformen reglerar förhållandet mellan lärare och elever. Dessa faktorer kommer nämligen att påverka hur lärare och elever tolkar varandras beteenden.

Några av den klassiska undervisningens interaktionsmonster

Bland de normer som styr mänskligt samliv utgör normerna för kommunikation en mycket viktig grupp. Nedan skall jag nu diskutera några av den klassiska undervisningens kommunikationsnormer. Detta har ett speciellt intresse eftersom undervisningens huvudsyfte kan sägas vara kommunikation.

Några av de viktigaste normerna för kommunikation rör rätten till ordet eller rätten att tala. I klassisk undervisning regleras denna av ungefär följande norm: Läraren har oinskränkt rätt till ordet och om någon annan skall tala kan detta endast ske genom att läraren t 1 tilldelat denna person ordet. En konsekvens av detta är att stämningen i en klass normalt skall vara relativt tyst och allvarlig såvida inte läraren explicit har markerat att skratt och väsen kan få förekomma. Vidare gäller det normalt (se Anward 1978) att läraren utnyttjar sill rätt till ordet under mer :in hälften av lektionstiden vilket innebär att det för en klass med 30 elever och lektioner på 45 minuter blir högst 40 sekunders möjlig taltid per elev. Eftersom vissa

elever av olika skäl brukar kunna utnyttja denna tid bättre än andra betyder detta att en stor del av klassen är dömd till tystnad. Denna tystnad kan för vissa elever bli permanent, särskilt om klassen flera gånger under samma dag byter lärare.

Den förväntning som framförallt byggs upp hos lärare och elever blir därför att eleverna skall vara tysta. Det är läraren som förväntas tala. En elev får tala endast när han tilldelats ordet av läraren och läraren tilldelar en elev ordet främst för att ställa frågor han redan kan svaret på. Hans syfte är normalt istället att utröna om eleven kan ge det svar han menar är det rätta.

En elev kan antingen tilldelas ordet av läraren utan att ha begärt det (och utan att vilja ha det) eller själv genom handuppräkning visa att han eller hon vill ha ordet. Om en elev själv begär ordet sker detta vanligen för att svara på lärarens frågor men det kan också ske för att eleven själv vill kommentera eller fråga något.

Låt oss nu studera ett exempel (från Coulthard 1977) på hur starkt detta system av normer och förväntningar styr perceptionen av språkliga yttranden och annat beteende under undervisningen.

En lärare vill med sina elever diskutera hur de reagerar på främmande brytning och spelar därför ett band för dem med en man som bryter.

Läraren:

*Vad tror ni han är för en person?
Kan ni - varför skrattar ni?*

Elev:

Ingenting

Läraren:

Va?

Elev

Ingenting?

Läraren:

Skrattar ni verkligen åt ingenting?

På grund av de normer som råder för undervisning tolkar eleverna lärarens, i det här fallet, genuina fråga som en tillrätta- visning och läraren har stora svårigheter att övertyga dem om att han genuint är intresserad av deras reaktioner. Deras förväntningar på undervisningsaktiviteten styr deras perception och tolkning av situationen och därmed också deras beteende mot läraren. Läraren som också själv delvis styrs av dessa förväntningar får då genom att eleverna återför honom till ett visst mönster ännu svårare att ändra detta mönster, trots att han kanske vill det.

Eftersom den klassiska undervisningens mönster för hur man bör tala och bete sig rätt starkt avviker från de förväntningar om samtalsumgänge som många av eleverna har med sig hemifrån till skolan, är det ätt uppenbart att många elever inte kommer att vilja eller kunna finna sig tillrätta med skolans undervisningsverksamhet. Detta resultat förstärks dessutom av andra faktorer. En sådan faktor är t ex skolans strävan efter kunskap och erfarenhet som inte är unik och privat utan allmängiltig. Detta tycks ofta samtidigt medföra att person och känslor överges till förmån för sakfrågor vilka är lättare att behandla på ett allmängiltigt sätt. För många elever innebär också detta en ganska stor omställning från hemmiljön som kali vara svår att hantera.

Några av undervisningens socialiseringsinstrument

Låt oss nu se lite närmare på de medel som åtminstone i den klassiska skolsituationen kommit till användning i lärarens och elevernas ömsesidiga socialisering in i en viss typ av undervisningsverksamhet.

1. Klassrummets möblering:

I det klassiska klassrummet sitter läraren något upphöjd i sin kateder med ansiktet mot klassen. Eleverna sitter vända mot läraren i raka rader av individuella bänkar. De har ingen ansiktskontakt annat än sidledes. Rummets möblering understöder alltså elevernas förväntning att all kommunikation sker via läraren.

2. Lärarens rätt till sanktioner:

Om eleverna beter sig på ett sätt som bryter mot de normer som läraren förväntar sig skall gälla för undervisningen har läraren rätt att tillgripa sanktioner. Dessa kan variera från ickeverbala signaler, hot och tillrättavisningar till elevens uteslutande ur klassen på kortare eller längre tid.

Eleverna får p g a detta också en förväntan om sanktioner från läraren och kommer att tendera att tolka lärarens beteende som negativt sanktionerande även när det inte är det. Då läraren å indra sidan vet att han har att utdela negativa sanktioner finns från hans sida en förväntan om att eleverna försöker bryta mot de normer han anser gäller. Han kan alltså lätt tolka något som en störning som i själva verket inte är det. Den klassiska undervisningsformen skulle alltså kunna sägas bädda för ett misstroende mellan lärare och elever.

3. Lärares och elevers kommunikation

A) Ickeverbala kommunikation:

Inte minst viktigt att uppmärksamma när det gäller att förstå vad som kommuniceras mellan lä~ rare och elever är båda parter ickeverbala kommunikation. Med ickeverbala kommunikation avser jag här helt enkelt det sätt på vilket vi med hjälp av huvud, ansikte, armar, händer och kroppen i övrigt överför typer av information till andra människor.

Både lärare och elever uttrycker med varierande grad av medvetenhet t ex sina känslor och attityder till varandra genom sitt kroppsspråk. För båda parter gäller också att de med varierande grad av medvetenhet varseblir och tolkar den andra partens signaler. Eftersom medvetenhetsgraden om ickeverbala kommunikation varken på perceptionssidan eller produktionssidan behöver vara speciellt hög kan både lärare och elever genom feltolkningar av varandras ickeverbala kommunikation grundlägga attityder till varandra som är svåra att komma åt. En lärare kan t ex verbalt försöka uppmuntra en elev som lian anser svag, men ointetgör sin avsikt genom att inte samtidigt ickeverbalt kommunicera vad han uttrycker verbalt. Han är inte medveten om vad han kommunicerar ickeverbalt och blir därför förvånad och besviken när inte eleven reagerar så positivt som förväntat sig. Hans besvikelse leder till att hans negativa syn på eleven förstärks, vilket i sin tur leder till att det blir ännu svårare för honom att förhindra att lian ickeverbalt uttrycker sin negativa attityd till eleven.

Eleven, å andra sidan blir kanske förvirrad och osäker eftersom lärarens verbala och ickeverbala budskap inte stämmer överens. Han kommer antagligen att uttrycka sin osäkerhet genom sitt kroppsspråk och detta kommer i sin tur att påverka läraren som i bästa fall tolkar osäkerheten som ytterligare en bekräftelse på hans svaghet. Lärare och elev bygger på detta sätt genom en samverkan av medvetna och mindre medvetna faktorer upp en social relation som kommer att styra deras ömsesidiga tolkning och perception av varandra. Relationen skapar en lärare som försöker uppmuntra men som genom sin brist på konsekvens gör eleven förvirrad och en elev som blir osäker och genom sin osäkerhet bara förstärker lärarens uppfattning om sin svaghet. Läraren bygger upp en förväntan om att eleven är hopplös och eleven undviker läraren för att slippa känna sig förvirrad och osäker. Undvikandet kommer i sin tur att ytterligare stärka lärarens syn på eleven som hopplös och svag och en cirkel av ömsesidiga feltolkningar som är ganska svår att bryta uppstår.

Den process som ovan beskrivits är en av de vägar som kan antas leda till det som brukar kallas "den självuppfyllande profetians mekanism", d v s att människor efter ett tag tenderar att uppföra sig på det sätt de förväntas uppföra sig. En annan väg är den som beskrivits t ex i Mead (1934) där skapandet av det sociala jaget ses som en produkt av internaliseringen av andras förväntningar.

B) Verbal kommunikation:

Även den verbala kommunikationen har emellertid en del drag vars roll i undervisningsverksamheten inte alltid tillräckligt uppmärksammas.

För att förstå hur undervisningen formar lärares och elevers förväntningar och perception av varandra räcker det inte att, som ovan, bara studera hur reglerna för rätten till ordet fungerar i klassisk undervisning. Vi måste åtminstone också studera några av de faktorer som bestämmer reglernas tillämpning. T ex kan vi fråga oss *hur* läraren tilldelar eleverna ordet. Vem får ordet och vad får vederbörande ordet för att säga? Det är ganska troligt att en elev som sällan får ordet eller som får ordet för att ge rutinmässiga svar på läxuppgifter kommer att upplevas som passiv och svag. En elev som ofta får ordet och kanske då ombuds komma

med egna kommentarer kommer däremot troligen att få sin självkänsla stärkt och att upplevas som aktiv och stimulerande.

Liknande konsekvenser kan också bli följden av det sätt på vilket läraren ger elevernas bidrag. Skillnaden mellan att få sitt bidrag mottaget med beröm, uppmuntran, klander, hån eller tystnad och mellan att få sitt bidrag upptaget till en diskussion eller att negligeras är för de flesta människor mycket stor. Det är ganska lätt att se hur en elev som negligeras eller utsatts för klander kommer att få förväntningar som leder till osäkerhet, skräck eller likgiltighet inför att få ordet under undervisningen. Det är vidare troligt att samma förväntningar leder till att eleven beter sig på ett sätt som hos läraren ger upphov till förväntningar om svaghet eller nonchalans.

På samma sätt som lärarens återkoppling påverkar eleverna, påverkar elevernas återkoppling läraren. Det är t ex svårt för en lärare som möts av uttråkade och nonchalanta elever att inte så småningom ge upp, och verkligen bli tråkig. Återkopplingseffekten är alltså en viktig ingrediens i skapandet av sociala relationer.

Till sist några kommentarer om sk störande beteende i undervisningen. Vad som anses vara störande beror alltid på vilka normer som anses gälla. Läraren kan t ex anse att vissa normer gäller som inte accepterats av eleverna. Läraren uppfattar då saker som störande som inte alls uppfattas på detta sätt av eleverna.

Eftersom dessutom både olika elever och olika lärare kan ha skilda uppfattningar är det troligt att det många gånger kommer att uppstå förvirring och oenighet om vad som är att betrakta som störning av undervisningen. Är skratt, viskningar, småprat, kommentarer utan handuppräkning eller lämnande av tilldelad sittplats att betrakta som störning? Olika lärare och olika elever kommer att tycka olika.

För att komma till rätta med störande beteende i skolan bör vi alltså ta reda på i vad mån vi har att göra med normkonflikt och vilket sätt som är lämpligast att läsa en sådan.

Sammanfattning

Ovan har jag velat peka på några av de faktorer som påverkar förväntningar och därmed perception för både lärare och elever inom ramen för klassisk undervisning. Jag har också försökt att illustrera hur ett växelspel mellan normer, förväntningar, perception och beteende leder till att lärare och elever genom den klassiska undervisningsformen socialiseras in i ett bestämt förhållningssätt till varandra.

Referenser:

- Anward J, (1978) "Att ha ordet i sin makt" i *Krut 5* (Kritisk utbildningstidskrift t)
Coulthard, M (1977) *An Introduction to Discourse Analysis*. London: Longman
Mead, G. H. (1962) *Mind Self and Society*. The University of Chicago Press of Chicago.